

אמר אותן בתפלה קצרה אבל בהבינו אמרן שלש ברכות הראשונות ושלש האחרונות; עיין דברינו חלק ג', עמוד שנו.

המבקרים הראשונים שלנו, אלה חכמינו ז"ל בעלי התלמוד, תארו בפתגם הנמרץ: ספרא בצירה תנא תוספאה, דרכם של הלבלרים, המקמצים ודרכם של החנאים (=הגרסנים) המוסיפים. תאור זה מתאים גם כן לשתי כתות של לבלרים שעמדו להם לישראל בדורות שלאחר חתום התלמוד: הלבלרים הפשוטים והלבלרים המלומדים קצת. הראשונים שכל אומנותם הצטמצמה בכתב לא התעיינו במה שהיו עסוקין בו, כלל גדול היה להם: כל הממעט בהעתקה הרי זה משובח, מה שגרם ההשמטות והדלגות בכתבי יד וביחוד של הירושלמי. ולעומתם האחרונים שחקו מעשי ה"תנאים" שבימי התלמוד לא הסתפקו במלאכה שאינה חכמה אלא הוסיפו, לפי חכמתם, ולרוב נתקיים בהם כל המוסיף גורע.

הוספות הלבלרים, המלומדים של סוגים שונים הן, מהן שלשונן או תוכנן מעידים עליהם: ראה זה חדש הוא, ויש מהן שקשה להבדיל ביניהן לגופו של הירושלמי. לדוגמא, "אשגרת לשון" שכבר נמצאה במשנה ובברייתות רגילה הרבה בירושלמי, אלא שלפעמים קשה להבדיל בין אשגרה, טבעית להוספה, מעין אשגרה. שטף הלשון של הגרסנים או פליטת הקולמוס של הסופרים הם שגרמו להם להשתמש בבטוי סטרוטיפי במקום שאינו ראוי לו כבמאמר המשנה הידוע שחרש והוא, מי שאינו מדבר ואינו שומע, פסול לקרות את המגילה ועיין חלק א', שי"ג-שט"ו, אולם בהרבה מקומות שבירושלמי הלבלרים, המלומדים העתיקו דברים ממקום אחד למקום אחר הדומה לו בלשון כדי להראות בקיאותם וחכמתם ולא הרגישו שעל ידי הוספת דברים קלקלו העניינים. ההגדה על מאה ועשרים זקנים שסדרו את התפלה ותקנו הרבה תקנות אחרות שרשה ב"אשגרת" הגרסנים הראשונים שבימי התלמוד, שבמקום: שמונים וחמשה זקנים (הם הבאים על החתום שנוכרו בנחמיה י', ב'-כ"ח) ועמהם שלשה וכמה נביאים (ג' נביאים האחרונים שנתפרשו שמוחן ועמהם כמה נביאים שבימיהם שלא נתפרשו שמותן), שנו הם: ועמהם שלושים וכמה נביאים, שכן הלשון שלושים וכמה היתה שגורה בפייהם. ועל ידי צירוף של פ"ה זקנים עם שלושים ושנים (וכמה) נביאים, ונוספו עליהם

18 עיין מרגליות: האשגרה בספרות התלמוד, בהצופה לחכמת ישראל, שנה ז', קצ"ז-רכ"ח.

ג' נביאים אחרונים: חגי זכריה ומלאכי, יצא להם המספר מאה ועשרים; עיין חלק א', שכ"ט. לעומת זה בפרק ד', ד'; ח', ב' המאמר: „אבותי שעשו לך את כל השבת הזה“, בההגדה לרבי חנינא בר פפא, אינו אשגרא „טבעית“, אלא הוספה מידי סופר שאינו בקי שהוסיף על ידי אשגרא מהדרשות האחרות שנאמרו שם על תפלת חזקיה ולא ראה שבדרשת ר' חנינא אין מקום לדברים אלה; עיין חלק ב', שס"ט.

פרק ד', ג'; דף ח', א' המלה שבע במאמר, איזו היא שבע מעין שמונה עשר, הוספה היא ללבלר „מלומד“ על ידי אשגרא מברייטא שם, ומי שהוסיפה לא דקדק יפה, שבמשנה שם אי אפשר לגרוס כך, שהרי רב אומר: סוף כל ברכה וברכה, ואם כן אינו מתפלל שבע אלא י"ח; עיין חלק ג', שט"ו.

ובאותה הלכה שם ובאותו העמוד ובמוצאי קודם תענית אשגרא היא ממוצאי קודם שבת ויום הכפורים. אלא שאפשר שהיא אשגרה „טבעית“, שכן הבטוי: מוצאי שבת מוצאי יום הכפורים ומוצאי תענית, רגיל היה בפייהם. וכן הדבר מוטל בספק אם בקדושין פרק א', סוף הלכה א': „גרושה וחלוצה לכהן הדיוט“, הוא אשגרא „טבעית“, שכן הבטוי: „אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט“, סטרוטיפי הוא, או שהוא מעשה ידי הדיוט, שלא עמד על עקרון של דברים, שהמשא ומתן שם הוא על דברי המשנה: „וקונה את עצמה במיתת הבעל“, ואמרו שאנו למדים זה מאלמנה לכהן גדול שהיא מותרת לכל אדם. הוספות מסוג אחר הן הפרושים וההערות שנכנסו מעל הגליון לפנים, ולפעמים במקומות שאינם ראויים להם. פ"א, ח'; ג', ד': הרי הזן את הכל קשיא. והפרוש הנכון (עיין חלק א', קצ"ו) נוסד על ההנחה שמאמר זה הוא הערה מעל הגליון שנכנסה לפנים, שאחד העיר שמה שהקשו שם: התיבון הרי נברך, פרושו למה ברכת המזון (=והרי הזן, ובספרים נשתבש והוסיפו: את הכל; עיין חלק א', קצ"ה-קצ"ו) פותחת בברוך והלא היא סמוכה לנברך. ולשון המאמר מעידה עליו שאינו מגוף הירושלמי כי לא מצינו בשום מקום אחר בירושלמי הבטוי הטכני: קשיא, ובעל ההערה השתמש בלשון הרגילה לו מהבבלי.⁷

(6) על הבטוי „שלשים וכמה“, עיין מה שהערנו בהוספות לקבוצת מאמרים של ניינער, הוצאת פאונאנסקי,

עמוד שפ"ב-שפ"ג.

(7) צורות בבליות שבירושלמי שלפנינו, לפעמים הן מעשי ידי המדפיסים ולפעמים קלקול סופרים,

עיין לדוגמא חלק א', ר"ח וחלק ג', קמ"א. ועיין גם כן פרק ב', סוף הלכה א', שבהוצאות חדשות הנרסא היא:

פרק ד', ב'; ח', א': ואומ' ברוך ה' כי שמע קול תחנוני. הדבר ברור שאי אפשר לקיים גרסא זו, שמה טעם יש להוספת פסוק זה אחרי שלש אחרונות. וקרוב ונראה שכן הוא כמו שכתבנו במקומו (חלק ג', ש"ל-של"א) שהמאמר הזה נשתרבב מעל הגליון לחוך פנים, והוא הערה שהעיר אחד שלפי מה שנאמר שם בהלכה ד' שבתפלה קצרה מסיים בפסוק: „ברוך ה' כו'“, הסברא נותן שמסיים גם הבינו בפסוק זה. וכשהכניסו ההערה לפנים נתנו לה מקום בסוף כדי ליתן רווח בין גוף הירושלמי לההוספה עליו, ומצינו כעין זה בהרבה מקומות שמאמר שנכנס מעל הגליון לפנים לא מצא מקומו הראוי לו. לדוגמא המאמר: „אם על בני חורין כו'“ (פרק ב', ח'; ה', ב'), שלא במקומו הוא, שאינו אלא נוסח אחר שהיה כתוב על הגליון במקום: „הא בני חורין כו'“, שלפניו בספרים בראש ההלכה שם; עיין חלק א', שפ"ט.

במקום האחרון יש לנו דוגמא ללשונות כפולות המצויות הרבה בירושלמי ואף שהמפרשים לא עמדו עליהן, ולכן נדחקו בהרבה מקומות ללא צורך. פרק ד', א'; ז', ג': בר שלמיה ספרא שאל לרבי מנא הנע עצמך שחל ראש חדש של חנוכה להיות בשבת. . . . אית לך למימר שלא בא הרביעי אלא מחמת ראש חדש שאילתינה לספרא אמר ליה והדא שאלתא דספר. גרסא זו בודאי אי אפשר לקיימה, אבל אין למחוק: „שאלתינהו לספרא“, אלא שהורכבו כאן ב' לשונות זו על גב זו, יש שגרסו: „אמר ליה שאילתינה לספרא“, ויש שגרסו: „אמר ליה והדא שאלתא דספר“. ושתי הלשונות עולות לדבר אחד. שר' מנא השיב לבר שלמיה תשובה עוקצת, וללשון א' אמר לו: זו היא שאלת „סופר“ – ולא שאלת חכם – וללשון ב' השיבו: וכי שאלתם אותה את הסופר – ולמה שאלתם שאלה כזו אותי, את החכם; עיין חלק ג', קמ"א.

ויש מקומות בירושלמי שהסגנון ארוך יותר מדאי, מה שאין דרכו כלל, אלא שבנוסח שלנו הורכבו הלשונות ויצא הסגנון הארוך, ודוגמא לזה בסוף פרק ד'; ח', ג': רבי יעקב . . . ברועים וקייצים הא (אשגרא מסוף המאמר וצ"ל היא) מתניתא לא אמר אלא (כך הגרסא המדויקת ובספרים נשמט אלא) ברועים וקייצים הא שאר כל אדם חייבין. וקרוב לודאי שיש שגרסו: ברועים

עלמא במקום עמא (עמה) כאשר הוא לנכון בכ"י הנניח ובכ"ר, אלא שבמקבילה במועד קטן פרק ג', ז' גם בנדפס עמא. ובהוצאה ראשונה בברכות: כ"ע, מה שאפשר לקרות כל עמא, אבל בכ"י ליידען ספורש כתוב: כל עלמא. ובאותו הפרק סוף הלכה ז', חזא במקום חמא (חמה) שבכ"ר ובמקבילה במועד קטן ג', ה'. ועיין לקמן עמוד כ"ה גרסת המאירי: רבנן דתמן ולא כמו שנשתבש לפנינו לדתם.

וקייצים היא מתניתא הא שאר כל אדם חייבין, ויש שגרסו: לא אמר אלא ברועים וקייצים הא כו', ובנוסח שלפנינו שתי לשונות מורכבות זו על גב זו; ועיין לקמן סוף עמוד ל"ד דוגמא אחרת.

אלה הדוגמאות להחסרות ויתירות שבירושלמי לא בשביל עצמן באו שהרי אין לדבר סוף ואפשר להוסיף עליהן כהנה וכהנה, אלא ללמד את הדרך שיבור לו האדם הבא להגיה נוסח הירושלמי. מפרשיו וביניהם גדולי חכמי ישראל אשר מימיהם אנו שותים גדשו את הסאה של "תקונים" והורו היתר לעצמם להגיה בחסר ויתר במדה מרובה עד שנעשה הירושלמי לשדה שאין לו גדר. והכלל היוצא מהדוגמאות שהבאנו הוא שאין להגיה אלא במקום שיש בידנו לעמוד על תולדות השבוישים ושרשיהם כחלופי אותיות דומות או צרופיהן, חלופי מקום האותיות, דלוגים ממאמר למאמר הדומה לו, לשונות כפולות, חלופי מאמרים וכדומיהם. אולם מי שמגיה מבלי שיש לו יתד להתלות בה הגהותיו הן מגדלים הפורחים באויר, ואין דעת חכמים נוחה הימנו. אמנם יש הרבה מקומות משובשים שאי אפשר להגיה על ידי שקול הדעת לפי חקי הבקורת הבריא, אולם אפשר להחזיר את הדברים ליושן על פי הגרסאות שבספרי הראשונים או בכתבי יד של הירושלמי.

הגרסאות המדויקות שבספרי הראשונים רבות הן, ובארבעה פרקים הראשונים של מסכת ברכות לבד, שחבורנו זה פרוש עליהם, מספרם גדול יותר מדאי למנות אותם אחת לאחת, אולם רואה אני להעיר על אחדות מהן כדי להראות חשיבותן המרובה. פרק א', ט'; ג', ד': תמן אמרין לא יתחיל ויאמר ואם התחיל גומר ורבנן דהתם אמרו מתחיל ואינו גומר. הרבה נדחקו המפרשים לפרש דברים אלה ולא עלתה בידם, שגרסתנו מוטעת היא וצ"ל כמו שגורס הרב המאירי: ורבנן דהכא אמרין תחלת פרשה וסופה ואינו גומר. ופרושו (עיין חלק א', ר"ח), שמתחיל בידבר ומסיים באני ה' אלהיכם אבל אינו אומר אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. והסופרים שהיה קשה להם אם אומר סופה הלא הוא גומר "תקנו" הגרסא ושנו אותה כמו שהיא לפנינו.

פרק ב', ח'; ה', ב': הא בני חורים מקבלין תנחומין עליהן כיני מתנייתה אין מקבלין תנחומין על העבדים. דברים אלה אין להם שום מובן, ואין ספק שצ"ל כמו שגרסו הראשונים (עיין חלק א', שפ"ו): הא (ב)תמיה, ובכ"י לידען: הא אין, בניחותא בני חורים אחרים מקבלין תנחומין עליהן כיני